

В.Г. Кнігавко,
Є.Б. Радзішевська,
Н.С. Пономаренко

Харківський державний
медичний університет,
Інститут медичної радіології
ім. С.П. Григор'єва
АМН України,
Харків

Про деякі проблеми трактування явищ сублетальних та потенційно летальних радіаційних ушкоджень клітинної ДНК

On some problems of interpreting the phenomena of sublethal and potentially lethal radiation lesions in cellular DNA

Цель работы: Предложить и обосновать гипотезы, позволяющие дать новую трактовку сути явлений существования сублетальных и потенциально летальных повреждений облученных клеток.

Материалы и методы: Для обоснования гипотез использованы методы математического моделирования.

Результаты: Выдвинуты новые гипотезы, приведены результаты расчетов, вытекающих из созданных математических моделей.

Выводы: Предложены новая трактовка явления существования сублетальных повреждений, а также новый механизм формирования нерепарабельной компоненты потенциально летальных повреждений. Получены математические выражения для оценки зависимости максимальной выживаемости клеток в субоптимальных условиях от дозы излучения.

Ключевые слова: сублетальное и потенциально летальное радиационное повреждение, ДНК.

Objective: To suggest and substantiate the hypotheses allowing new interpreting of the phenomena of existence of sublethal and potentially lethal lesions in the exposed cells.

Material and Methods: Mathematical simulation was used to substantiate the hypotheses.

Results: New hypotheses were suggested, the results of the calculation following from the created mathematical models are reported.

Conclusion: A new interpreting of sublethal lesions as well as a new mechanism of forming irreparable component of potentially lethal lesions are suggested. Mathematical expressions for evaluation of dependence of maximal cell survival in suboptimal conditions of radiation dose were obtained.

Key words: sublethal and potentially lethal radiation lesion, DNA.

Явища сублетальних (СЛ) та потенційно летальних (ПЛ) ушкоджень є одними з найвідоміших підтверджень існування репарації радіаційних ушкоджень ДНК. Разом з тим, відомі трактування суті цих явищ містять деякі суперечності й потребують обговорення.

Найчастіше вважають, що СЛ-пошкодження — це одониткові ушкодження ДНК, причому такі, які трансформуються у двониткові розриви (ДР) під дією радіації при подальшому опромінюванні клітин. Але таке тлумачення суперечить деяким іншим відомим фактам. У більшості літературних джерел [1, 2] зазначається, що у клітині кількість ДР прямо пропорційна дозі випромінення. Таку залежність пов'язують з одноударним (одотрековим) механізмом виникнення ДР. Але наведене вище трактування перетворення одониткових ушкоджень ДНК в ДР означає двоударний (двотрековий) механізм утворення ДР, кіль-

кість яких у цьому випадку має бути пропорційною квадрату дози випромінення, що суперечить експериментальним даним.

Насправді проблема з механізмами утворення ДР складніша, ніж викладено вище. Зазначалося [1], що серед ДР існує фракція таких, кількість яких пропорційна саме квадрату дози, причому вони або дуже повільно репаруються клітиною, або взагалі клітина неспроможна їх репарувати. Можна було б припустити, що саме такі розриви утворюються при опромінюванні клітин без фракціонування, і саме вони визначають загибель клітин. Таке трактування відповідає традиційному, але пов'язане з іншими суперечностями. По-перше, при цьому ДР, які не репаруються або майже не репаруються клітиною, мають бути основною причиною репродуктивної загибелі клітин. Але існування явища ПЛ-ушкоджень свідчить про те, що коли не всі, то більшість ушкоджень, які призводять до за-

гибелі клітин, у принципі, можуть бути репаровані клітиною. Крім того, розрахунок кількості ДР, які можуть утворитися з двох одониткових ушкоджень ДНК, дає [3] значення суттєво менші від тих, що спостерігаються у експерименті. Тому слід припустити, що механізм утворення цих ДР складніший за пропонований при традиційному поясненні суті СЛ-ушкоджень.

Що стосується ПЛ-ушкоджень, то відсутність повної репарації в опромінених клітинах, незалежно від умов культивування, традиційно пояснюється наявністю нерепарабельної компоненти серед радіаційних ушкоджень ДНК. Не відкидаючи такого пояснення, ми все ж вважаємо, що можливі й інші причини відсутності повної репарації, особливо значущі при малих дозах випромінювання.

Запропоновані гіпотези та їх обговорення

Наше трактування базується на уявленнях про механізми формування кривих виживаності опромінених клітин, які викладені у [4, 5]. Нагадаємо суть цих уявлень.

Ми вважаємо, що існує такий етап клітинного циклу, коли входження клітини до цього етапу з деякими радіаційними ушкодженнями (РУ), які вона не встигла репарувати, призводить до дезорганізації генома і репродуктивної загибелі клітини. Такі РУ ми називаємо небезпечними репарабельними радіаційними ушкодженнями (НРРУ). Ймовірно, такими ушкодженнями є ДР і, можливо, деякі види одониткових ушкоджень ДНК. Крім того вважають, що клітина має обмежений запас ферментів репарації (точніше, комплексів ферментів репарації (КФР)). З нашого погляду, є підстави вважати, що окремі КФР «закріплені» за окремими хромосомами, причому кількість таких КФР у одній хромосомі не надто велика. В результаті чим більше утворилося НРРУ в хромосомі, тим більший час потрібен для повної репарації цих НРРУ, і якщо тривалість проміжку часу від моменту утворення НРРУ до входження клітини у вищезазначений етап клітинного циклу (цей проміжок часу ми називаємо репарабельним інтервалом) більший за час повної репарації

НРРУ, то клітина виживе, а якщо менший, — то загине. При такому трактуванні СЛ-ушкодження це і є НРРУ. Без дроблення опромінювання на фракції в хромосомах у середньому утворюється більше НРРУ, ніж при фракціонуванні, і значна кількість клітин не встигає протягом репарабельного інтервалу репарувати всі НРРУ, через що гине. При фракціонуванні дози внаслідок окремої фракції опромінювання утворюється менша кількість НРРУ і протягом репарабельного інтервалу більша частина клітин встигає репарувати всі НРРУ й виживає. При наступних фракціях ситуація повторюється.

Що стосується ПЛ-ушкоджень, то фактори, які підвищують виживаність клітин (відсутність живильних речовин, зниження температури тощо), гальмують проходження клітини етапами клітинного циклу, збільшують тривалість цього циклу, а отже й загальну тривалість репарабельного інтервалу. Це, в свою чергу, призводить до зростання обсягу репарації і підвищення виживаності клітин.

При такому розумінні виникає питання, а чому ж тоді існує нерепарабельна компонента ПЛ-ушкоджень? Здавалося б, достатнє збільшення репарабельного інтервалу мусило б забезпечувати репарацію всіх НРРУ і, внаслідок цього, виживаність усіх клітин. Одразу ж підкреслимо, що ми не відкидаємо повністю традиційне трактування і припускаємо можливість утворення при опромінюванні нерепарабельних, тобто абсолютно летальних РУ. Але, зважаючи на викладене, вважаємо, що кількість таких РУ пропорційна квадрату дози випромінювання і, внаслідок цього, є значущою тільки при великих значеннях дози. Для не дуже великих значень дози ми пропонуємо іншу оцінку.

Ми вважаємо, що у клітинному циклі є такий етап (далі — етап готовності), на якому клітина вже повністю підготувалася до реплікації і подальшого мітозу (можливо, пройшла реплікацію та підготувалася до мітозу), і створення її таких умов, за яких інші клітини (які не досягли етапу готовності) не можуть здійснити біосинтетичні процеси, що потрібні для поділу і передують йому, не заважає входженню цієї клітини у той етап циклу, на якому, як зазнача-

лося вище, наявність нерепарованих НРРУ призводить до загибелі клітини.

Якщо такі РУ, що в принципі не можуть бути репарованими клітиною, у ній не утворюються, то максимальну виживаність (S) клітин при їх культивуванні у субоптимальних умовах, виходячи з нашого припущення про механізм утворення нерепарабельної компоненти ПЛ-ушкоджень, обчислюють за формулою

$$S = 1 - \frac{t_r}{T} \cdot (1 - e^{-n_0 D}),$$

де t_r — тривалість етапу готовності; T — максимальна для даного типу клітин тривалість репарабельного інтервалу; n_0 — середня на клітину кількість НРРУ, що утворюються при $D = 1$ Гр; D — доза випромінення.

Припускаючи обидва механізми формування нерепарабельної компоненти ПЛ-ушкоджень, тобто існування абсолютно летальних РУ та вважаючи, що їх кількість пропорційна квадрату дози, і враховуючи запропонований нами механізм, одержуємо для виживаності клітин у цьому випадку такий вираз

$$S = \left(1 - \frac{t_r}{T} \cdot (1 - e^{-n_0 D}) \right) \cdot e^{-k D^2},$$

де k — середня на клітину кількість нерепарабельних РУ, що утворюються при $D^2 = 1$ Гр².

Що стосується кількісного опису явища СЛ-ушкоджень, то це значно складніша задача, оскільки при опромінюванні початково асинхронної популяції клітин, для якої характерний рівномірний розподіл тривалості репарабельного інтервалу, вже перша фракція якоюсь мірою синхронізує популяцію. Тому без знання тривалості кожного з таких етапів клітинного циклу, що розрізняються радіочутливістю, та радіочутливості клітин на кожному з цих етапів, що, в свою чергу, визначає розподіл тривалості репарабельного інтервалу, всі кількісні оцінки будуть надто приблизними і недостатньо вірогідними.

ВИСНОВКИ

1. Запропоновано нове трактування явища існування сублетальних ушкоджень.

2. Пропонується новий механізм формування нерепарабельної компоненти потенційно летальних ушкоджень. Одержано математичні вирази для оцінки залежності максимальної виживаності клітин у субоптимальних умовах від дози випромінення.

Література

1. Москалева Е.Ю., Ілюшина Н.А. // *Итоги науки и техники: Радиационная биология*. — 1990. — Т. 9. — С. 1–113.
2. Гродзінський Д.М. *Радіобіологія*. — К.: Либідь, 2000. — 448 с.
3. Книгавко В.Г., Мещерякова О.П. // *Фізика живого*. — 2003. — Т. 11, № 2. — С. 46–51.
4. Книгавко В.Г., Мещерякова О.П., Радзішевська Є.Б. // *УРЖ*. — 2004. — Т. XII, вип. 4. — С. 22–27.
5. Книгавко В.Г., Радзішевська Є.Б., Мещерякова О.П. // *УРЖ*. — 2005. — Т. XIII, вип. 4. — С. 565–568.

Надходження до редакції 23.06.2006.

Прийнято 29.06.2006.

Адреса для листування:
Радзішевська Євгенія Борисівна,
ХДМУ, пр-т Леніна, 4, Харків, 61022, Україна